

УДК 347.131

СТРОК ДІЇ ДОГОВОРУ І СТРОК ВИКОНАННЯ ДОГОВІРНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ: ПИТАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ Й РОЗМЕЖУВАННЯ

Панченко С.С., аспірант
кафедри цивільного права та процесу
Хмельницький університет управління та права

Стаття присвячена з'ясуванню відмінностей між близькими правовими поняттями: договір і договірне зобов'язання, строк дії договору і строк виконання договірного зобов'язання.

Ключові слова: договір, юридичний факт, правочин, строк дії договору, строк виконання договірного зобов'язання, припинення зобов'язання.

Статья посвящена установлению различий между близкими правовыми понятиями: договор и договорное обязательство, срок действия договора и срок исполнения договорного обязательства.

Ключевые слова: договор, юридический факт, сделка, срок действия договора, срок исполнения договорного обязательства, прекращение обязательства.

Panchenko S.S. PERIOD OF VALIDITY OF THE CONTRACT AND A DATE OF PERFORMANCE OF THE CONTRACTUAL OBLIGATION IN CIVIL LAW: QUESTIONS OF INTERRELATION AND DIFFERENTIATION

Article is devoted to establishment of distinctions between close legal concepts: contract and contractual obligation, period of validity of the contract and date of performance of the contractual obligation.

Key words: contract, legal fact, transaction, period of validity of the contract, date of performance of the contractual obligation, termination of the obligation.

Постановка проблеми. Цивільно-правові договори в усі часи були і є надважливим засобом забезпечення життєдіяльності суспільства й окремих його суб'єктів. В умовах ринкової економіки альтернативи їм узагалі немає. Навіть у часи адміністративно-планової економіки (недавнє минуле нашої держави) усі намагання звести роль договорів нанівець, зокрема й повальним плануванням, фактично призвели до краху як цієї ідеї, так, можливо, і сприяли занепаду економіки й тогочасного державного устрою.

Наразі ми є сучасниками відновлення та активного розвитку, можливо, навіть бурхливого прогресу в розвитку договірної права, появи нових видів договорів, нових форм їх фіксації, оформлення, способів оплати. Широкого застосування набули електронна торгівля, електронний цифровий підпис, різноманітні електронні реєстри баз даних тощо.

Усе зазначене потребує значної уваги до умов договору, змісту договірної зобов'язання, правових наслідків виконання чи невиконання (неналежного виконання) зобов'язання. Зазначені питання є предметом постійної уваги правозастосовних органів, оскільки переважна частина справ, що розглядаються судами, господарськими і третейськими судами, пов'язані з невиконанням (неналежним) виконанням умов цивільно-правових договорів. Значна їх частина стосується порушення умови про строк. У зв'язку з цим актуальним питанням є встановлення співвідношення й взаємозв'язку між такими категоріями, як «строк дії договору» і «строк виконання договірної зобов'язання».

Ступінь розробленості проблеми. Зазвичай у центрі уваги науковців перебувають конкретні договори та правовідносини, що з них виникають. Проте, як справедливо зазначає С.М. Бервено, дослідження нагальних проблем загальних положень договірної права є актуальним завданням правової науки. Від ефективності вирішення поставленого завдання значною мірою залежить ефективність розв'язання й спеціальних проблем окремих договорів [1, с. 205].

Дослідження загальних положень договірної права проводилися дореволюційними, радянськими, сучасними науковцями. Серед українських науковців насамперед варто вказати на І.А. Безклубого, О.А. Беляневича, Т.В. Боднар, А.С. Довгерта, Н.С. Кузнецову, В.В. Луця, В.Г. Олюху, М.М. Сібільова й ін. Проте питання співвідношення строку дії цивільно-правового договору і строку виконання цивільно-правового зобов'язання потребує окремого спеціального дослідження. Зокрема, на окрему увагу заслуговує й тлумачення понять «договір у цивільному праві» й «договірне зобов'язання».

Метою статті є проведення розмежування між поняттями «строк дії договору» і «строк виконання договірної зобов'язання».

Виклад основного матеріалу. Традиційно під час вивчення поняття цивільно-правового договору виходять із його багатозначності. Так, у науковій і навчальній літературі часто вказується, що поняття «цивільно-правовий договір» уживається в кількох правових розуміннях, а саме: як правочин, як правовідношення, як підстава виникнення зобов'язання, як юридичний факт, як документ тощо [1, с. 205; 2, с. 15; 3, с. 584]. Усі наведені розуміння договору мають право на існування, взаємно доповнюють одне одного. Не варто також забувати, що в повсякденному використанні правових понять вони майже завжди отримують нове, відмінне від нормативного, змістове навантаження. Наприклад, не можна уникнути використання терміна «договір» для позначення документа. Це зручно. І взагалі за іншого підходу виникає питання: як же тоді називати цей документ інакше. Треба мати на увазі й те, що багато договорів не набувають письмової форми. Проте у правових дослідженнях таку неоднозначність у сприйнятті договору піддавав критиці ще О.А. Красавчиков. Негатив такого підходу він убачав у змішуванні в одному терміні юридичного факту і його правових наслідків, тобто підстави виникнення зобов'язання із самим цим зобов'язанням [4, с. 432–433]. Фактично йдеться про отождошення підстави та наслідків, тобто

юридичного факту й правовідношення, що виникає на його підставі. У зв'язку з цим варто визнати доречною пропозицію О.А. Красавчикова виходити з розуміння цивільно-правового договору саме як юридичного факту [4, с. 432–433].

Розуміння цивільно-правового договору як правочину, а відповідно, і юридичного факту є найпоширенішим підходом у правовій літературі [5, с. 96; 3, с. 584]. Варто зазначити, що правочин і насамперед такий його різновид, як договір, є предметом наукового інтересу протягом усього часу існування та розвитку правової доктрини. Проте, як справедливо відмічається науковцями, нині у правовому регулюванні правочинів з'явилося чимало новацій, що вимагають детального теоретичного аналізу цього інституту.

Під час аналізу договору як різновиду правочину насамперед потрібно враховувати вольову діяльність сторін із приводу його укладення [6, с. 56]. Так, більшість науковців справедливо зазначають, що сутність правочину становлять воля й волевиявлення. Або, як зазначав В.П. Шахматов, правочин є єдністю суб'єктивного елемента-волі та об'єктивного елемента-виявлення волі [7, с. 24]. Під волею, як правило, розуміють свідоме прагнення до здійснення чогось. В.А. Ойгензіхт визначав волю як психічне регулювання поведінки, що полягає в детермінованому й умотивованому бажанні досягнути поставлену мету, у виборі рішень, виробленні шляхів, засобів і вжитті зусиль задля їх здійснення [8, с. 24]. Тобто, особа, яка вчиняє правочин, повинна мати намір його вчинити. Цей намір означає внутрішню волю особи щодо вчинення правочину та є суб'єктивною передумовою вираження волі.

Договір, як і будь-який правочин, є вольовим актом, проте зі своїми особливостями. Ідеться про те, що договір являє собою не незалежні одна від одної вольові дії двох чи більше сторін, а є єдиним волевиявленням, яке виражає їхню спільну волю. Причому волевиявлення учасників за своїм змістом має збігатися (мета, як правило, є протилежною) і відповідати одне одному [2, с. 15; 3, с. 584].

Проте для вчинення правочину наявності тільки внутрішньої волі недостатньо, оскільки вона має бути тут доведена до відома інших осіб. Спосіб, яким внутрішня воля особи виражається зовні, називається волевиявленням. Без волевиявлення взагалі правочину бути не може. Саме тому волевиявлення зараховують до однієї з ознак правочину, вимога єдності волі та волевиявлення міститься й у законодавстві (ч. 3 ст. 203 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України). Саме за цією ознакою правочини відрізняються від юридичних фактів – подій, настання або ненастання яких не залежить від волі людини. Волевиявлення має задовольняти двом вимогам: відповідати внутрішній волі; бути вираженим у передбаченій законом формі (або хоча б у такій, що допускається) [9, с. 161–162; 10, с. 6]. Такий досить просторний екскурс у сутність волі й волевиявлення та їх значення для договору дає змогу показати, що це і є головне в розумінні цивільно-правового договору як юридичного факту.

Звертаючись до «легального» визначення договору, варто зазначити, що ч. 1 ст. 626 ЦК України визначає його як домовленість, спрямовану на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків двох або більше сторін. Уважаємо, що сам термін «домовле-

ність» свідчить про результат вольової діяльності суб'єктів.

Як уже зазначалося, досить часто в нашій правовій літературі практикується підхід щодо багатозначності в розумінні тих чи інших термінів (причому деколи з очевидною натягнутістю). Можна визнати допустимим такий підхід під час підготовки студентів-юристів. Проте в серйозних доктринальних дослідженнях таке явище потрібно уникати за будь-якої можливості. Як і в законодавстві. І найвірогідніший спосіб для цього – проникнення в сутність певного правового явища, відмежування різних значень одного поняття і правильне їх застосування. Недопустимо, як правильно зазначається в юридичній літературі, ототожнювати правочин (зокрема договір) і його правовий результат. Сам правовий результат (тобто цивільні права та обов'язки, або цивільне правовідношення) знаходиться за межами (курсив наш – С. П.) правочину, не є його елементом, є лише наслідком, що зумовлюється правочинном [11, с. 209]. Отже, договором потрібно називати лише юридичний факт, а правовий результат цього юридичного факту юридично грамотно називати «договірне зобов'язання».

У правовій літературі зустрічаються спроби зробити й так неоднозначне питання ще більш заплутаним. Зокрема, М.В. Батянов виділяє два розуміння договірної домовленості: як «вольової складової» та як «програмної складової», пояснюючи це тим, що домовленість містить програму майбутніх дій сторін [6, с. 56]. За іншими словами науковця, ці категорії називаються «домовленість-правочин» і «домовленість-скупність умов» [6, с. 58]. Так, дійсно, традиційно функції цивільно-правового договору визнають ініціативну, програмно-координаційну, інформаційну, захисну тощо. Об'єднувальною для всіх зазначених функцій є функція регулятивна [12, с. 721–722]. Тобто, унаслідок дій осіб щодо узгодження їхньої волі виникає комплекс вироблених умов договору («програма»). Проте більш логічним поясненням наведеного подвійного розуміння договірної домовленості як правочину, запропонованого М.В. Батяновим, вважаємо визнання теорії про елементи юридичного факту. Згідно з таким підходом, договір є юридичним фактом, а його умови – елементами цього юридичного факту [13], які й дають змогу встановити «програму дій» сторін договору щодо виконання договірного зобов'язання, що виникає на його підставі.

Зі спрямованості правочину на певний правовий результат можна зробити висновок, що правочин є регулятором, перетворювачем, способом упорядкування фактичних суспільних відносин [14, с. 7]. Проте правові наслідки не завжди будуть такими, як це «заплановано» в цивільно-правовому договорі як юридичному факті. Однією з ознак юридичного факту є *здатність* викликати правові наслідки. Проте чи виникнуть ці правові наслідки в реальності, залежить від значної кількості факторів. Можливо, навіть тих, про вплив яких жодна зі сторін договору на момент його укладення навіть не здогадується.

Отже, з'ясувавши сутність поняття «цивільно-правовий договір» і провівши його відмежування від договірного зобов'язання, варто зупинитися на строках, пов'язаних із цими двома категоріями.

Насамперед доцільно погодитись із тим, що строковість є сутнісною характеристикою

всіх цивільно-правових зобов'язань. На відміну від абсолютних правовідносин (наприклад, відносин власності), які не пов'язані із жодними строками¹, зобов'язальні правовідносини завжди обмежені якимись часовими межами. Це пов'язано з тим, що інтерес кожної зі сторін договору аргіогі не є безмежним, а, навпаки, має темпоральні обмеження [6, с. 69]. Тобто, інтерес замовника за договором підряду полягає в тому, щоб підрядник не просто побудував йому будинок хоч колись, а побудував у певний строк, щоб особа встигла протягом свого життя ще в ньому пожити; за договором побутового підряду, прикрасити банкетний зал не взагалі, а наприклад, до весілля замовника.

У правовій літературі зустрічаються вказівки на різноманітні строки, пов'язані з договорами. По-різному вони й тлумачаться. Особливий інтерес для нас становлять строк дії договору і строк виконання договірної зобов'язання. Незважаючи на очевидну взаємозумовленість цих понять, вони не є тотожними.

Так, термін «строк дії договору» потрібно застосовувати до договору як юридичного факту, а термін «строк виконання зобов'язання» – до зобов'язального правовідношення [6, с. 70]. Основна відмінність між зазначеними строками зумовлена тим, що тривалість першого строку закріплюється домовленістю сторін (у т. ч. посиленням на момент вимоги кредитора) або законом чи адміністративним актом (наприклад, рішенням сільської ради про надання в користування майна), а тривалість строку виконання зобов'язання заздалегідь визначити неможливо, вона наперед невідома. Планові часові межі останнього передбачаються строком дії договору, проте корегуються з урахуванням строків здійснення прав і виконання обов'язків сторін договірної зобов'язання [9, с. 70]. Ідеться про можливість своєчасного чи дострокового виконання, наявності прострочення боржника чи кредитора. Сюди можна також зарахувати вплив певних зовнішніх чинників (дія явищ непереборної сили, мораторій на виконання зобов'язань тощо).

Отже, тривалість строку виконання зобов'язання можна встановити тільки в момент його припинення. Оскільки, за загальним правилом, закінчення строку дії договору не зумовлює припинення зобов'язання. Загалом тут можливі три варіанти. Перший: *строк виконання договірної зобов'язання може бути меншим, ніж строк дії договору*. Таке, наприклад, може бути у випадку ліквідації юридичної особи-кредитора або під час дострокового виконання зобов'язання, прийнятого кредитором. Другий варіант: *строк дії договору і строк виконання договірної зобов'язання можуть бути однаковими за тривалістю (збігати)*. Це має місце у випадку належного виконання зобов'язання в установлені строки. Може мати місце й третій варіант: *строк виконання договірної зобов'язання може перевищувати строк договору*. Причиною цього може бути невиконання чи неналежне виконання зобов'язання в установленій строк дії договору.

Наслідки закінчення строку дії договору і строку виконання договірної зобов'язання

також різняться. Фіксація кінцевої межі передбачуваного сторонами строку виконання не впливає на права й обов'язки сторін і не тягне самостійних юридичних наслідків. У свою чергу, сплив строку дії договору, за загальним правилом, не припиняє договірної зобов'язання до моменту повного й реального виконання, але часто може зумовити зміну правовідношення. У договорі чи законі може бути передбачено, що закінчення строку договору може зумовити й припинення зобов'язання, навіть якщо й не всі обов'язки боржника (боржників) були виконані. Зокрема, таке може мати місце в ситуації, коли невиконання обов'язків у строк може зумовити втрату інтересу стороною (наприклад, покупцем) у виконанні. Наприклад, поставка певного товару до Нового року, весілля, якогось свята. Так, згідно з ч. 2 ст. 849 ЦК України, якщо підрядник своєчасно не розпочав роботу або виконує її настільки повільно, що закінчення її у строк стає явно неможливим, замовник має право відмовитися від договору підряду та вимагати відшкодування збитків.

У ЦК України передбачено наслідки спливу строку договору в разі невиконання (неналежного) виконання його умов сторонами (стороною). По-перше, закінчення строку договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, яке мало місце під час дії договору (ч. 4 ст. 631 ЦК України). По-друге, боржник, навіть у разі застосування до нього заходів цивільно-правової відповідальності, не звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 1 ст. 622 ЦК України), тобто йдеться про реальне виконання нездійснених обов'язків. Звісно, боржник повинен здійснювати виконання в натурі за умови, що кредитор не втратив інтерес у виконанні, не відмовився від договору або не отримав від боржника відступне (ч. 2-3 ст. 622 ЦК України).

Іншими словами, у разі припинення зобов'язання перестає існувати, і його учасників більше не пов'язують ті права та обов'язки, які раніше з нього випливали. Відповідно, кредитор більше не має права висувати до боржника будь-які вимоги щодо цього зобов'язання; сторони не зобов'язані нести відповідальність за нього; вони не можуть у встановленому порядку переуступити свої права та обов'язки третім особам тощо.

Разом із тим варто мати на увазі, що зобов'язання може припинитися не тільки тоді, коли його мета досягнута, а й тоді, коли цього ще не сталося, і навіть тоді, коли ця мета виявляється недосяжною [3, с. 745].

Проте більшість зобов'язань припиняється внаслідок виконання. Виконання є природним результатом розвитку зобов'язального правовідношення. Заради цього зобов'язання й виникає. Але припинення зобов'язання відбувається внаслідок не будь-якого, а лише внаслідок належного його виконання. Таким є виконання, яке відповідає умовам договору та вимогам ЦК України, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких вимог і умов – звичаям ділового обороту або інших вимог, що зазвичай висуваються (ст. 526 ЦК України). Відповідне правило є логічним. Так, неповернення в установленій строк позичених грошей не припиняє дії зобов'язання, яке зводиться до обов'язку позичальника щодо його повернення й після закінчення строку дії договору. Належне виконання є тією метою, заради якої виникає зобов'язання.

¹ Проте ці правовідносини можна назвати безстроковими лише умовно: вони не є довічними. Наприклад, фізична особа-власник і носій особистих немайнових прав помирає. Відповідно, її суб'єктивне право власності й право на життя припиняється.

Аналогічне правило передбачене й у Господарському кодексі (далі – ГК) України. Частина 3 ст. 193 ГК України дає таку відповідь: застосування господарських санкцій до суб'єкта, який порушив зобов'язання, не звільняє цього суб'єкта від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом чи договором або кредитор відмовився від прийняття виконання зобов'язання.

Отже, припиняє зобов'язання, за загальним правилом і в більшості випадків, не закінчення строку дії договору, а належне та реальне виконання зобов'язання, тобто звершення виконання.

Висновки. Зроблено висновок про недоречність використання терміна «договір» до правовідношення, яке виникає на його підставі. Цивільно-правовим договором варто називати саме юридичний факт-правочин між двома чи більше сторонами, а правовідношення, яке виникає з нього, – договірним зобов'язанням. Підтверджено висновок про те, що строковість є сутнісною характеристикою всіх цивільно-правових зобов'язань. Основна відмінність між строком дії договору і строком виконання договірною зобов'язання полягає в тому, що тривалість першого встановлюється договором чи законом, тривалість другого наперед визначити неможливо, оскільки вона залежить від своєчасності належного й реального виконання зобов'язання боржником. За загальним правилом, зобов'язання припиняється не внаслідок факту закінчення строку дії договору, а внаслідок належного та реального виконання зобов'язання, яке може відбутися як до, так і після закінчення дії договору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільне право України. Особлива частина : [підручник] / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. – 3-те вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 1176 с.
2. Луць В.В. Контракты у підприємницькій діяльності : [навчальний посібник] / В.В. Луць. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 560 с.
3. Гражданское право : [учебник] / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – 6-е издание, переработанное и дополненное. – М. : ООО «ТК Велби», 2002. – Т. 1. – 2002. – 776 с.
4. Советское гражданское право : [учебник] : в 2 т. / под ред. О.А. Красавчикова. – 3-е изд. – М. : Высшая школа, 1985. – Т. 1. – 1985. – 1544 с.
5. Яковлев В.Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений / В.Ф. Яковлев. – Свердловск : Свердлов. юрид. ин-т, 1972. – 212 с.
6. Батянов М.В. Срок действия гражданско-правового договора : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / М.В. Батянов. – Самара, 2004. – 217 с.
7. Шахматов В.П. Составы противоправных сделок и обусловленных ими последствий / В.П. Шахматов ; отв. ред. В.А. Носов. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1967. – 311 с.
8. Ойгензихт В.А. Воля и волеизъявление (очерки теории, философии и психологии права) / В.А. Ойгензихт. – Душанбе : Дониш, 1983. – 256 с.
9. Советское гражданское право / под ред. В.Т. Смирнова, Ю.К. Толстого, А.К. Юрченко. – 2-е издание, исправленное и дополненное. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1982. – Ч. 1. – 1982. – 414 с.
10. Длугош О.В. Недейсність правочинів з дефектами волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.В. Длугош. – К., 2013. – 19 с.
11. Гражданское право Украины : в 2-х ч. / [А.А. Пушкин, В.М. Самойленко, Р.Б. Шишка и др.] ; под ред. А.А. Пушкина, В.М. Самойленко. – Х. : Ун-т внутр. дел ; Основа, 1996. – Ч. 1. – 1996. – 440 с.
12. Цивільне право України : [підручник] : у 2-х кн. / [Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – Кн. 1. – 1999. – 864 с.
13. Панченко С.С. Правова природа строку у цивільному праві / С.С. Панченко // Університетські наукові записки. – 2015. – № 3–4 (в друці).
14. Мындра Д.И. Недействительность сделки, не соответствующей закону или иным правовым актам : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Д.И. Мындра. – Екатеринбург, 2003. – 195 с.